

11.10.2013 р. № 604. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN93536.html.

12. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – ст. 527.

13. Про особисте селянське господарство : закон України від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – ст. 232.

14. Про Державний бюджет України на 2014 рік : закон України від 16 січня 2014 року № 719-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 8. – Ст. 230.

15. Про Програму підтримки особистих селянських господарств у Волинській області на 2012-2016 роки: рішення сесії Волинської обласної ради від 27.12.2011 № 8/13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volynrada.gov.ua/session/8/13>.

16. Про програму розвитку особистих селянських та фермерських господарств Вінницької області на 2011-2015 роки : рішення сесії Вінницької обласної ради від 28.12.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_upr_apk.nsf/web_alldocs/DocPGLЕН.

17. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України: від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.

18. О Федеральном законе «О личном подсобном хозяйстве»: постановление Совета Федерации Федер. Собр. Рос. Федерации от 26.06.2003 г. № 230-СФ // Ведомости Федер. Собр. Рос. Федерации. – 2003. – № 19, 1088. – С. 85–86.

19. Об утверждении правил предоставления и распределения субсидий из федерального бюджета бюджетам субъектов российской федерации на поддержку начинающих фермеров: постановление правительства Российской Федерации от 28.02.2012 г. № 166. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.altagro22.ru/management/docs/?ELEMENT_ID=52095.

СВИРИДЮК Н. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 342

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ, ПРАВА ТА ЕКОНОМІКИ

У статті аналізуються теоретичні моделі взаємодії держави, права та економіки. Акцентується увага на виокремленні на основі сутнісних ознак певних правових моделей взаємин держави, права та економіки.

Ключові слова: держава, право, економіка, політика, демократична держава, соціальна держава, правові засоби впливу.

В статье анализируются теоретические модели взаимодействия государства, права и экономики. Акцентируется внимание на выделении на основании существенных признаков определенных правовых моделей отношений государства, права и экономики.

Ключевые слова: государство, право, экономика, политика, демократическое государство, социальное государство, правовые средства воздействия.

This article analyzes the theoretical model of interaction between state, law and economics. Attention is focused on the isolation from the essential features of certain models of legal relations state Law and Economics.

Key words: *government, law, economics, politics, democracy, welfare state, legal leverage.*

Вступ. З моменту проголошення незалежності Україна розпочала процес реформування всіх сфер суспільного життя, результатом чого мало стати сповнене достатком майбутнє з вільним ринковим господарством. Однак незважаючи на достатній ресурсний потенціал країни, включаючи надзвичайно працелюбне населення, Українська держава і досі не отримала очікуваних результатів. Відмовившись від планової економіки, Україна стала на шлях ринкових перетворень без визначення стратегічної мети, основних завдань і заходів, вироблених саме для Української держави з урахуванням її національних інтересів та історичних особливостей, які необхідні були для розвитку усіх сфер діяльності країни.

Постановка завдання. Варто зазначити, що проблемам стратегічного розвитку України, зокрема дослідженню взаємодії держави, права та економіки, присвячені роботи відомих українських та російських вчених: В.Б. Авер'янова, В.В. Анцупова, І.В. Арістова, С.В. Бабаєва, Ф.В. Барановського, О.Г. Варича, О.Б. Купцової, О.О. Кучеренко, О.М. Лощикіна, С.І. Нефедової, Г.П. Несвіт, Ю.Н. Оборотової, І.О. Плужникова, В.В. Седова, Ю.О. Тихомирова, Р.О. Халфіна, Ю.С. Шемшученка та інших. Але сьогодні, як свідчить аналіз наукової вітчизняної літератури, дане питання вивчено ще недостатньо. Саме тому існуючий стан розробки даної проблеми зумовлює нагальну потребу ґрунтовного аналізу взаємодії держави, права та економіки.

Результати дослідження. Для проведення оптимального дослідження теоретичних моделей взаємодії держави, права та економіки, їх моделізації необхідно економічні показники доповнити характеристикою правових засобів впливу з боку держави на економічну систему. Їх характеристика, у свою чергу, буде означати «прив'язування» економіки до базових класифікаційних моделей форми держави, правової системи загалом. Йдеться про виокремлення на основі сутнісних ознак певних правових моделей взаємин держави, права та економіки. Такими ознаками (критеріями) виступають як власне базові характеристики діяльності держави, зокрема її функції, інструментарій її впливу на економіку, так і характеристики соціально-економічних відносин, які виступають об'єктом державного впливу.

Беручи до уваги всю різноманітність таких моделей, виділимо серед них лише основні, еволюція яких у якому-небудь сенсі відображає розвиток економічної системи і сучасної держави за останні століття:

- 1) право, держава і ліберальна економіка XIX – початку XX ст.;
- 2) право, тоталітарна (нацистська і соціалістична) держава і економіка в XX ст.;
- 3) право, демократична держава і соціальна ринкова економіка;
- 4) право, держава і перехідна (постсоціалістична економіка).

Держава і ліберальна економіка XIX – початку XX ст. На перших і найбільш тривалих за історичними масштабами етапах держава слабо втручалась у ринкові відносини, виступала здебільшого як політичний, а не як економічний інститут. Навіть Г. Гегель пов'язував призначення держави лише із «забезпеченням і захистом власності і особистої свободи» [1, с. 279-323].

Якщо говорити про правову модель взаємовідносин держави і економіки цього періоду, то для неї характерними є такі ознаки:

1. Держава вела військові дії та колоніальну політику, які розглядала через призму доступу до економічних ресурсів (контрибуція, сировина, людські ресурси).
2. Правова система національної держави забезпечувала в цілому умови для сприятливої інфраструктури функціонування внутрішнього і зовнішнього ринку, захищала його через встановлення митних тарифів.

3. За відсутності системи соціального захисту перші закони в соціальній сфері були спрямовані на забезпечення громадського порядку, недопущення масових безпорядків, адаптацію асоціальних елементів, але не соціальний захист певних категорій осіб.

4. Самостійно держава обмежено здійснювала економічну діяльність, наділяючи приватні компанії правом монопольної продажі окремих високодохідних товарів: горілки, тютюну, чаю, кави, солі тощо, на приватних підприємствах розміщувалися вигідні державні, військові замовлення.

5. За допомогою армії і поліції держава забезпечувала внутрішній порядок і захист майнових прав згідно з принципом «приватна власність є священною і недоторканою».

Тоталітарна (соціалістична і нацистська) держава і економіка. Тоталітарні держави ХХ століття (сталінський СРСР і нацистська Німеччина) характеризувалися різними підходами до побудови економічної системи. Тому за зовнішньої подібності державних режимів (однопартійні неконкурентні політичні системи, репресивний апарат, державна ідеологія), моделі відносин держави і економіки істотно відрізнялися як за змістом, так і за формою. Взаємовплив політичного режиму держави (публічної влади) і економіки був помічений багатьма ученими ХХ століття, котрі вказували, що недемократична держава в принципі не може функціонувати в умовах ринкової економіки. Так наприклад, М. Фрідман вказував, що економічний устрій відіграє двояку роль у розвитку вільного суспільства. З одного боку, свобода економічних відносин сама по собі є складовою частиною свободи в широкому сенсі, тому економічна свобода є самоціллю. З іншого боку, економічна свобода – це необхідний засіб досягнення політичної свободи. І далі робить висновок: «Мені невідомо жодного прикладу існування суспільства, яке відзначалося би більшим ступенем політичної свободи, але не користувалося би для організації значної частини економічної діяльності в деякому вигляді вільного ринку» [2, с. 31-33]. Справді, якщо недемократична держава може в певній мірі допустити частково ринковий характер економіки, то неринкова економіка ніколи не може супроводжувати демократичну державу. Слід підкреслити ще один момент – ліквідація (звуження) ринкового характеру економіки здійснюється виключно недемократичною державою. Це проявилось в обох класичних тоталітарних режимах ХХ століття.

Радянська держава і соціалістична економіка. Створена в СРСР у 1920-1930 роки економічна модель – це модель неринкової, командно-адміністративної економіки, економіки тоталітарного типу з надцентралізованим управлінням зверху донизу, що замінило собою традиційні горизонтальні ринкові зв'язки. Треба розуміти також, що природа тоталітарного радянського режиму істотно впливала на формування моделі взаємин держави і економіки. Визначаючи тоталітаризм, можна вважати головним як виняткове становище партії в державному механізмі, так і одержавлення господарської діяльності.

Нацистська держава і економіка в Німеччині (1933-1945 роки). Становлення нацистської держави в Німеччині як форми тоталітаризму відбувалося у спосіб, який не був аналогічним захопленню влади більшовиками і встановленню радянської влади в Росії через громадянську війну. Власне прихід нацистської партії до влади відбувся в 1933-1934 роках у парламентський спосіб і зовні легальними методами. Ця обставина наклала відбиток як на характер нацистської держави (дія Веймарської Конституції 1919 р. формально продовжувалася), так і на заходи щодо перебудови економічної системи. Останні були радикальними, проте не йшли у жодне порівняння з економічними заходами періоду «військового комунізму» чи сталінізму в СРСР. Функціонуванню нацистської економіки, її взаємовідносинам з державою присвячені праці А. Геріга, П. Брігітте тощо, в яких автори оцінюють економічну систему Третього Рейху як таку, що розвивалася в напрямі державно-управляючої економіки, в якій важливу роль відігравали «політичні цілі режиму, вчиняла значний вплив політична інформація» [3, с. 30-32]. Нацистська економіка загалом мала ознаки хоч і деформованої, але ринкової економіки – цим вона істотно відрізнялась від радянської

економічної системи. Проте вплив тоталітарного режиму проявився в усіх сегментах економіки, суттєво змінивши її природу.

Сучасна демократична держава ХХІ століття і відповідна соціальна ринкова економіка сформувалися в період після Другої світової війни. По-перше, слід підкреслити той факт, що на початку ХХІ ст. під впливом держави економіка розвинутих держав стала істотно іншою порівняно навіть з другою половиною ХХ століття. Зауважимо, що вона мала постіндустріальний характер, що виражалось в новій структурі економіки. По-друге, сучасна економіка має змішаний характер, який проявляється в багатьох аспектах.

Економічній літературі властива однакова характеристика сутності змішаної економіки: «всі сучасні економіки є змішаними – знаходяться у проміжку між двома крайностями: чисто командною і чисто ринковою системами. У змішаних економіках розподіл ресурсів визначають і державні рішення, і ринкові сили. Дійсне співвідношення держави і ринку в різних країнах сильно варіюється» [3, с. 14].

Сучасна держава з метою досягнення соціальної справедливості здійснює масштабний перерозподіл валового внутрішнього продукту. Розмір перерозподілу різний, але сам він характерний для всіх розвинутих держав. Така економіка називається «соціальною ринковою економікою», для неї передовсім характерне поєднання ринкової свободи з соціальним балансом.

«Соціальна ринкова економіка» – таку назву отримала серед вчених своєрідна економічна і суспільно-політична система Німеччини, фундамент якої був закладений в часи канцлерів К. Аденауера і Л. Ерхарда. Саме ця система господарювання найбільш вдало забезпечує високу ефективність ринкової економіки, а тому гарантує громадянам соціальну справедливість відповідно до результатів діяльності (вкладу) кожного. Основними складовими елементами концепції проголошуються особиста свобода, соціальна справедливість і економічна дієздатність.

Йдеться про взаємодію демократичної держави і соціальної ринкової економіки. Одразу підкреслимо співвідношення цих двох понять. Не в кожній демократичній державі має місце соціальна ринкова економіка, проте остання не може розвиватися в умовах відсутності розвинутих демократичних інститутів. Таке співвідношення не є випадковим, бо прийняти рішення про значний перерозподіл виробленого суспільного продукту для забезпечення соціальних гарантій, і при цьому зберегти як стимули, так і особисті права і свободи, суспільство може лише через демократичні механізми.

Останнім часом в українській науці (в рамках економічної теорії) робляться спроби аналізу соціального ринкового господарства. Зокрема, визнається, що принципи організації соціального ринкового господарства пов'язані з намаганнями пом'якшення наслідків нестабільності, що притаманна ринковим системам, сильною соціальною політикою будь-якого типу, і можуть бути зведені до наступних: а) наявність економічної свободи суб'єктів господарської діяльності; б) ринкові основи організації економіки, що забезпечують її високу ефективність; в) наявність державного апарату, який спроможний проводити сильну соціальну політику на основі результатів ефективної економіки; г) послідовне проведення політики соціальної справедливості у будь-якому розумінні цього поняття [4, с. 9].

Модель взаємовідносин «демократична держава – соціальна ринкова економіка» відзначається наступними характеристиками:

1. Демократичний характер держави у її відносинах з економікою проявляється передовсім у специфіці здійснення нею діяльності в цій сфері. Тому можемо стверджувати, що демократична держава та її діяльність у взаємодії з соціальним ринковим господарством характеризується наступними ознаками: обмежене втручання держави у ринкові механізми економіки; демократичність держави визначає її передбачуваність; державні рішення в соціально-економічній сфері належно легітимуються суспільством завдяки демократичним механізмам; лише демократична держава є внутрішньо лімітованою (законом, поділом пу-

блічної влади, виокремлення правосуддя) настільки, що не є спроможною істотно деформувати чи ліквідувати ринок.

2. Соціальна ринкова економіка характеризується розвинутими ринковими інститутами. В умовах відкритості ринкова економіка відзначається високим рівнем економічної свободи та конкурентоздатності. Розвинута ринкова економіка з високими показниками економічного розвитку є базою для її соціального спрямування.

3. Значний рівень перерозподілу виробленого суспільного продукту дозволяє державі досягти цілого ряду соціальних цілей, серед яких головними є: соціальна безпека, соціальна справедливість і соціальний прогрес; забезпечення максимально повної зайнятості населення.

4. Соціальний характер економіки не входить у протиріччя з принципами її ринковості та ефективності.

Щодо держави в перехідній (постсоціалістичній) економіці. Перехідні економіки відображають певний стан трансформації економічної системи державно організованого суспільства у напрямі від командної до ринкової економіки. На початку 1990-х років нараховувалося близько трьох десятків держав, які вийшли з тоталітарного соціалізму та через інституційні реформи впроваджували в себе ринкову економіку. У літературі їх називають «постсоціалістичними» [5]. На сьогодні кількість таких держав зменшилася передовсім із-за того, що ціла група з їх числа в цілому завершили відповідні реформи. Проте є й інша група держав, які в силу різних причин (суспільного вибору, недостатності реформ) істотно відрізняються особливою моделлю своїх відносин з економікою. Треба при цьому мати на увазі, що мова йде не просто про модель «державна – економіка», в якій поєднують ознаки командної соціалістичної системи, з одного боку, і ринкової, з іншого. Перехідна економіка в постсоціалістичних державах, зокрема на території колишнього СРСР, є особливим феноменом.

Слід погодитися з Г. Явлінським, що мова йде про таку політико-економічну систему, котра істотно відрізняється від класичних уявлень про ринкову демократію і принципи її функціонування. Йдеться не лише про перехідний етап від планової економіки до ринкової, коли всі основні механізми демократичного ринкового господарства уже створені, але ще не функціонують у повній мірі, а про особливий тип економіки, котрий відзначається власною логікою, що не зводиться до суми чи переплетіння ознак планової економіки, з одного боку, і сучасної ринкової економіки – з іншого [6, с. 120].

Спроби визначення ознак перехідної економіки неодноразово робляться в економічній науці. Г. Явлінський (уживає термін «периферійний капіталізм») формулює їх через наступні характеристики: 1) наявність сукупності правил, а також здійснюваних в їх рамках економічної активності, котра відображається терміном «неофіційна економіка»; 2) владні повноваження розуміються як контроль за економічними ресурсами, проте сама влада є об'єктом конкуренції між організованими групами, взаємодія між якими і визначає склад органів публічної влади; 3) формальне право власності на економічні активи є вторинним у порівнянні з можливістю реального контролю за ресурсами, необхідними для їх продуктивного використання; 4) економіка набуває олігархічної структури, за якої сфера дії законів конкуренції різко звужується; 5) корупція набуває інституційованих форм, відображаючи симбіоз непрозорого олігархічного бізнесу з корумпованим вищим чиновництвом [6, с. 120-122].

Таким чином, правова модель відносин постсоціалістичної держави і перехідної економіки характеризується наступними ознаками:

1) Ринок, хоч і недосконалий, але є основним регулятивним механізмом економіки в усіх постсоціалістичних державах [7, с. 609], проте поєднується із активним втручанням держави до економіки. Роль держави є високою для економічної системи ще й тому, що саме вона є відповідальною за проведення різних напрямів економічних реформ. При цьому публічна влада намагається дискреційно вчиняти вплив на економічну діяльність.

Недостатність демократичних інститутів зумовлює невмотивовані (волонтаристські) заходи влади в цій сфері, зокрема: використання державного бюджету як засобу довільного перерозподілу коштів, застосування «силових структур», адміністративне фіксування цін тощо.

2) Держава впливає на економічну систему переважно адміністративно, що передбачає недостатню законодавчу базу для функціонування як основних інститутів ринкової економіки, так і для механізму державного впливу на неї. Більша частина правових інструментів впливу на економіку здійснюються на підзаконному рівні, що зумовлює їх високу динаміку (нестабільність) та високу питому вагу адміністративних рішень у цій сфері.

3) Відмова від принципу верховенства права у відносинах держави з економікою, що виражається в різних аспектах: а) порушення публічною владою законів, її вихід за межі конституційних повноважень; б) масові порушення прав господарюючих суб'єктів та відсутність ефективного механізму їх відновлення. Постсоціалістична економіка в цьому контексті «залежить від владних структур» [8, с. 111].

4) Закріплення в законодавстві надмірних соціальних зобов'язань держави перед громадянами, незважаючи на їх очевидну невідповідність ресурсам, доступ до яких має держава. Ідеал «соціальної держави», запозичений у розвинутих держав, а також високі соціальні очікування населення зумовили ситуацію, коли постсоціалістична держава закріпила законами систему соціальних пільг, формально адресованих переважній більшості населення без урахування чітких критеріїв. «Пільги» охоплюють не лише малозабезпечених, а й високооплачуваних службовців державного апарату.

Проте держава не є спроможною, реально не забезпечує декларовані соціальні зобов'язання. У таких державах склалася ситуація, коли, як вказував Ф. Хайек, вживання терміну «соціальний» стає практично тим же самим, що й заклик до «розподільчої справедливості», що не є сумісним з конкурентним ринковим порядком [9, с. 203].

5) Високий рівень корупції в усіх сферах суспільства, але особливо – в сфері прийняття публічною владою рішень щодо економіки. Корупція в публічному секторі загалом, де надаються управлінські послуги населенню, поєднується і проявляється в секторах, де приймаються рішення з приводу: а) приватизації; б) повернення податкових платежів; в) надання економічних пільг.

6) Як наслідок наведеного – високий рівень «тіньової економіки». Дискреційний і неправовий вплив публічної влади, штучне обмеження ринкових механізмів (наприклад, заборона ринку сільськогосподарських угідь), високі митні тарифи та застаріле трудове законодавство – всі ці та інші чинники зумовлюють значний обсяг нелегальної економіки. Остання проявляється не стільки в економічній злочинності, як у латентних формах отримання доходів частиною підприємців та населення.

Так, мова йде про взаємодію частково демократичної держави з частково ринковою економікою, причому «половинчастість» одного й іншого взаємно кореспондується і доповнюється. Слабкий суспільний контроль за прийняттям державою рішень в сфері економіки не сприяє її реформуванню. І справді, досі не придумано більш ефективного інструмента ніж парламентський контроль і механізм формування уряду більшістю в парламенті [10, с. 30].

Висновки. Отже, вищенаведене доводить, що правильне співвідношення понять «економіка», «право» та «політика», їх збалансований взаємозв'язок є ключовими, від них залежить як економічний потенціал країни, так і рівень добробуту населення, розвиток правових, суспільно-політичних та економічних процесів. Та неправильне їх співвідношення призводить до неефективної економічної політики, яка виражається в економічній кризі, зниженні життєвого рівня населення, дефіциті товарів та послуг, що, в свою чергу, може призвести до економічної нестабільності, інфляції тощо.

Список використаних джерел:

1. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Философия права / АН СССР ; Институт философии / сост. : Д.А. Керимов (ред., сост.), Б.Г. Столпнер (пер. с нем.), В.С. Нерсесянц (вступ. ст.), В.С. Нерсесянц (ред., сост.), М.И. Левина (пер. с нем.). – М. : Мысль, 2010. – 527 с.
2. Фридман М. Капитализм и свобода / Пер. с англ. / М. Фридман. – М. : Новое издательство, 2006. – 240 с.
3. Корнева Л.Н. Германская историография национал-социализма: проблемы исследования и тенденции современного развития (1895–2005) : автореф. дис ... докт. ист. наук / Л.Н. Корнева. – Кемерово, 2007. – 46 с.
4. Міуська В.В. Соціальне ринкове господарство: умови і можливості формування в Україні : автореф. дис. ... канд. економ. наук / В.В. Міуська. – Донецьк., 2001. – 19 с.
5. Трансформации на постсоциалистическом пространстве / Отв. ред. С. П. Глинкина, сост. И.И. Орлик. – СПб., Алетейя, 2011. – 352 с.
6. Явлинский Г.А. Социально-экономическая система России и проблема ее модернизации: дис ... докт. экон. наук / Г.А. Явлинский. – М., 2005. – 349 с.
7. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Економічні перетворення у країнах колишнього радянського блоку / А. Аслунд. – К., Дух і літера, 2012. – 636 с.
8. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / М. Тэтчер. – М., Альпина Паблишер, 2010. – 504 с.
9. Хайек Фридрих Август. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. Пер. с англ Ф.А. фон Хайек. – М. : Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catallaxy», 2002. – 304 с.
10. Государство в переходной экономике / Институт международной экономики и международных отношений РАН // Мировая экономика и международные отношения, 2012. – № 2. – С. 20–31.

